

**FRIEDRICH NIETZSCHE:
ĽUDSKÉ, PRÍLIŠ ĽUDSKÉ****Kniha pre slobodných duchov**

Kniha Ľudské, príliš ľudské (1878) predstavuje jedno z významných diel Nietzscheho tvorby, ktoré môžeme označiť za prelomové. Autor sa tu výrazne odvracia od svojich predchádzajúcich ideálov a vzorov – A. Schopenhauera či R. Wagnera – a začína sa sám profilovať prostredníctvom novej filozofie. V knihe Ľudské, príliš ľudské prvýkrát používa pojmy a myšlienky, ktoré sa neskôr stanú charakteristickými pre jeho tvorbu. Nietzsche neskôr povie, že ide o „pamätník krízy. Nazýva sa knihou pre slobodných duchov: takmer každá veta v nej vyjadruje nejaké víťazstvo – ňou som sa zbavil toho, čo je mojej povahy cudzie. Cudzí mi je idealizmus: názov znamená, že ,kde vy vidíte ideálne veci, vidím ja – ľudské, ach len príliš ľudské!“ V tomto diele po prvý krát používa termín „slobodný duch“, prostredníctvom ktorého čiastočne rieši svoje aktuálne osobné i filozofické problémy. Zbavenie sa idolov v podobe Wagnera či Schopenhauera však pre Nietzscheho neznamena absolútne zakopanie všetkých svojich vzorov pod zem; nie náhodou sa totiž vydanie knihy datuje do roku 1878, t. j. presne 100 rokov po Voltairovej smrti. Tým sa francúzsky filozof radí medzi ním uznávaných filozofov ako čestná výnimka. Pojem slobodného ducha po filozofickej stránke anticipuje neskoršieho nadčloveka a Zarathustru. Predhovor je napísaný skôr poetickým štýlom a Nietzsche sa nebráni predkladať etické a filozofické problémy a témy prostredníctvom osobného prístupu, čo sa po stylistickej stránke prejavuje napríklad v priamej reči zúčastneného, v rečníckych otázkach či používaním farbistých obrazov, metafor a prirovnaní. V prvej kapitole i v ďalších kapitolách Nietzsche predkladá základné tézy týkajúce sa predovšetkým charakteru filozofie a kritiky celej dovtedajšej metafyziky. Myšlienky vyjadruje – podobne ako v iných dielach – formou viac či menej obsiahlych aforizmov, čím sa výraznejšie prejavuje aj psychologická hĺbka jeho téz. Po prekladateľskej stránke sa tak kniha stáva výzvou nielen na poli filozofie. Pri štruktúrovaní Nietzscheho diela do jednotlivých fáz jeho vývoja sa kniha Ľudské, príliš ľudské zvykne pokladať za prechod od jeho „romantického“ k „vedeckému“ obdobiu. Doteraz nebola preložená do slovenčiny ani do češtiny.

(M. Ch.)

Predhovor

1. Ľudia mi dosť často a zakaždým s veľkým údivom hovorili, že všetky moje spisy od *Zrodzenia tragédie* až po nedávno vydanú *Predohru k filozofii budúcnosti* majú čosi spoločné a príznačné. Vraj obsahujú pasce a siete na neopatrných vtákov a temer všade vyzývajú na prevrátenie vštepovaných hodnôt a vysoko hodnotených zvykov. Akože? *Všetko* len – ľudské, príliš ľudské? S týmto povzdychom ľudia odkladajú moje spisy, nie bez istej bázne a nedôvery k samej morálke, v pokušení a posmelení stať sa obhajcami tých najhorších vecí: Akoby ich niekto len najviac zneuctil. Moje knihy boli označené za

školu podozrievania, ba čo viac, opovrhovania, našťastie však aj za školu smelosti, ba priam opovážlivosti. A skutočne, ja sám neverím, že by sa niekedy niekto pozeral na svet s takým hlbokým podozrením, a to nielen ako príležitostný diablov advokát, ale, teologicky povedané, ako protivník a vyzývateľ Boha; a ten, kto uhádne niečo z dôsledkov, ktoré tkvejú v každom hlbšom podozrení, niečo z triasok a úzkostí osamelosti, na ktoré bezpodmienečne odsudzuje každá *odlišnosť názoru*, pochopí aj to, ako často som hľadal útočisko na zotavenie sa od seba samého, takpovediac na dočasné sebazabudnutie v akomsi uctievaní alebo v nepriateľstve, vo vedeckosti alebo v ľahkomyselnosti či v hlúposti; a taktiež prečo som si to tam, kde som nenašiel, čo *potrebujem*, musel umelecky vynútiť, sfaľšovať, dobásniť. (Čo iného vôbec robili básnici? A načo by bolo všetko umenie sveta?) Na vlastnú liečbu a regeneráciu som vždy najviac potreboval vieru, že *nebudem* taký osamelý, osamelý *vidiaci* – okúzľujúce tušenie príbuzenstva a podobnosti v pohľade a túžbe, odpočívanie v dôvere priateľstva, slepota vo dvojici bez podozrenia a otáznikov, pôžitok zo zovňajšku, povrchu, blízkeho, najbližšieho, zo všetkého, čo má farbu, pokožku a prejavuje sa. Je možné, že by mi v tomto ohľade mohli vyčítať akési „umenie“ či šikovné peňazokazectvo: Napríklad že som úmyselne zavrel oči pred Schopenhauerovou slepou vôľou k morálke v čase, keď už som bol v otázke morálky dostatočne jasnozrivý; alebo že som sa nechal podviesť nevyliciteľnou romantikou Richarda Wagnera, akoby bola začiatkom, a nie koncom; a to platí aj o Grékoch; alebo aj o Nemcoch a ich budúcnosti – a žeby existoval ešte pomerne dlhý zoznam takýchto „alebo“? – Povedzme však, že to všetko by bola pravda a výčitka voči mne by bola opodstatnená. Čo *vy* o tom viete, čo *by ste mohli* vôbec o tom vedieť, koľko ľsti sebazáchovy, koľko rozumu a vyššej ochrany obsahuje taký sebaklam – a koľko falošnosti ešte *potrebujem*, aby som si opätovne mohol dovoliť luxus svojej *úprimnosti*?... Dost' už, ešte žijem; a život predsa nevymyslela morálka: Život *chce* klamanie, *žije* z klamania... no nie je to pravda? Tu už opäť začínam a robím to, čo som vždy robil, ja, starý imoralista a lovec vtákov – a hovorím nemorálne, mimo-morálne, „mimo dobra a zla“.

2. Preto som si raz, keďže som to považoval za nevyhnutné, *vynašiel* aj „slobodných duchov“, ktorým je táto záдумčivá a odvážna kniha s názvom *Ludské, príliš ľudské* venovaná. Takíto „slobodní duchovia“ neexistujú ani neexistovali, ale, ako som už povedal, vtedy som ich spoločnosť potreboval, aby som zachoval dobré veci uprostred zlých (choroba, osamelosť, cudzina, *acedia*, nečinnosť); tak, ako potrebujeme odvážnych mládenčov a duchov, s ktorými tárame a smežeme sa, keď máme náladu na táranie a smiech, a ktorých, keď nás nudia, posielame do pekla – ako náhradu za chýbajúcich priateľov. Že *by mohli* raz existovať takíto slobodní duchovia, že Európa bude mať medzi svojimi synmi takýchto bodrých a smelých mládenčov z mäsa a kostí, a nielen, ako v mojom prípade, v podobe prízraku a smutnej tieňohry, o tom vôbec nepochybujem. Už ich vidím prichádzať, pomaly, veľmi pomaly. A možno robím čosi, čo ich príchod urýchľuje, keď vopred opisujem, aký osud ich formuje, z akých ciest ich *vidím* prichádzať.

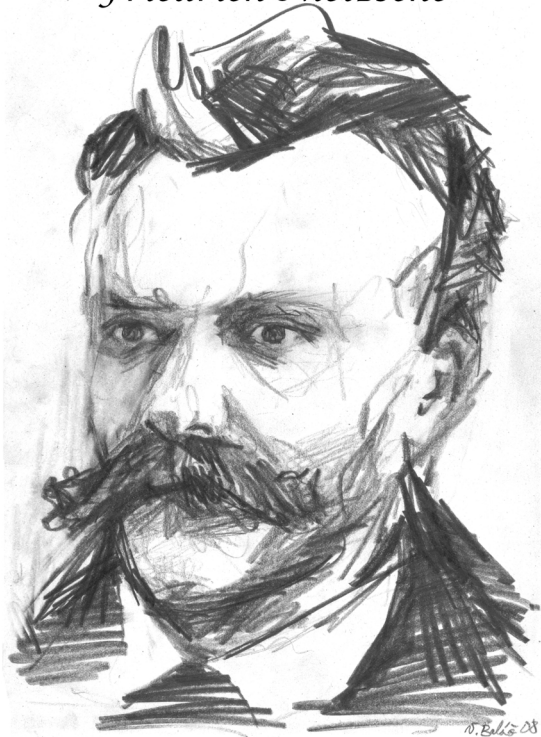
3. Možno sa domnievať, že rozhodujúca udalosť ducha, v ktorom „slobodný duch“ jedného dňa dozreje do sladkej dokonalosti, spočíva vo veľkom oslobodení a že predtým

bol oveľa spútanejším duchom, naveky pripútaným k stĺpu v kúte. Čo vytvára najmocnejšie puto? Ktoré povrazy sa nedajú pretrhnúť? U vznešených a vyberaných ľudí je to predovšetkým úctivosť, ktorá prináleží mladým, bázeň pred všetkým oddávna uctievaným a uznávaným, vd'ačnosť za zem, z ktorej vyrástli, za ruku, ktorá ich viedla, za svätynňu, v ktorej sa naučili zbožnosti – ich vlastné najvyššie zážitky ich budú najpevnejšie zväzovať, najtrvalejšie spútať. U takto spútaných ľudí prichádza veľké vyslobodenie náhle ako zemetrasenie: Mladá duša je razom otrasená, odtrhnutá, vytrhnutá – sama nerozumie, čo sa deje. Vládné tu strašný zhon, ktorý sa pre ňu stáva pánom v podobe rozkazu. Prebúdz sa v nej vôľa a želanie odísť za každú cenu kamsi preč; vo všetkých jej zmysloch vzplanie a zahorí náhla a nebezpečná zvedavosť vo vzťahu k neobjavenému svetu. „Radšej zomrieť, ako žiť tu“ – tak znie veliteľský a zvodný hlas; a toto „tu“, toto „doma“ je všetko, čo do- teraz milovala! Náhle zdesenie a nedôvera k doteraz milovanému, blesk opovrhnutia k tomu, čo jej povinnosť kázala; rebelská, svojvoľná, blčiacia, nárazová túžba po potulkách, cudzine, odcudzení, schladení, vytriezvení, znecitlivení, nenávisť k láske, hádam i znesväcujúci čin a pohľad späť, tam, kde dovtedy orodovala a milovala, možno rumenec zahanbenia za to, čo práve urobila, a zároveň radosť, že to urobila, nadšené vnútorné rozradostené chvenie, ktoré prezrádza víťazstvo. Víťazstvo? Nad čím? Nad kým? Záhadné a pochybné víťazstvo plné otázok, ale jednako *prvé* víťazstvo – také zlo a bolesť patria k príbehu veľkého vyslobodenia. Je zároveň chorobou, ktorá môže človeka zničiť, tento prvý výbuch moci a vôle k sebaurčeni, k vlastnému kladeniu hodnôt, vôle k *slobodnej* vôli. A koľko chorôb sa prejavuje v divokých pokusoch a svojráznostiach, s akými sa vyslobodený človek usiluje dokazovať svoje panstvo nad vecami! Hrozivo sa potuluje sem a tam s neuspokojenou žiadostivosťou; jeho koristiť si musí odpykať nebezpečné pnutie jeho pýchy; trhá, čo ho dráždi. So zlovestným smiechom sa točí okolo toho, čo bolo ukryté, doposiaľ vd'aka akejsi zahanbenosti uchránené; skúma, ako tieto veci vyzerajú, keď sa obrátia. Je to zlovôľa a chuť na zlovôľu, keď potom možno obráti priazeň k tomu, čo predtým stálo v nemilosti, keď sa zvedavo a pukušiteľsky plazí k tomu najviac zakázanému. V pozadí jeho zhonu a potuliek, keďže putuje nepokojne a bezcieľne ako v nejakej púšti, stojí otáznik čoraz nebezpečnejšej zvedavosti. „Nemožno prevrátiť všetky hodnoty? A žeby bolo dobro zlom? A Boh len výmyslom a úskokom diabla? Je azda všetko nakoniec falošné? A ak sme podvedení, nie sme práve preto aj podvodníkmi? *Nemusíme* byť aj podvodníkmi?“ Také myšlienky ho vedú a zavádzajú čoraz ďalej. Obklopuje ho osamelosť a točí sa okolo neho, čoraz viac sa vyhráza, škrtí ho, zvierá mu srdce, tá hrozná bohyňa a *mater saeva cupidinum* – no kto dnes vie, čo je osamelosť?...

4. Z tejto chorobnej osamelosti, z púšte týchto rokov bádania je ešte stále ďaleká cesta k onej obrovskej a prekypujúcej istote a k zdraviu, ktoré sa nechce vzdať choroby ako svojho nástroja a návnady na poznanie; k onej *zrelej* slobode ducha, ktorá je sebaovládáním i disciplínou srdca a ktorá otvára cesty k mnohým a protichodným spôsobom myslenia; k onej vnútornej veľkosti a rozmazanosti nadbytku, vylučujúcej riziko, že duch sa stratí na vlastných chodníčkoch, že sa zamiluje a zostane opojený sedieť bokom; k onomu prebytku tvorivých, liečivých, vyvažujúcich a obnovujúcich síl, ktoré sú tiež výrazom *znamenitého* zdravia; k onomu prebytku, ktorý slobodnému duchu poskytuje

nebezpečnú výsadu experimentovať so svojim životom a možnosť stať sa dobrodruhom: majstrovskú výsadu slobodného ducha! Medzitým môže byť mnoho rokov uzdravovania, rokov plných bolestivo-pôvabných premien, ktoré ovládla a teraz vedie pevná vôľa k zdraviu, čo sa často odvažuje obliekať a prezliekať za samotné zdravie. K tomu sa viaže istý stav, ktorý si človek s takýmto osudom nikdy nepripomenie bez emócií: Pre tento stav je typické jemné nevýrazné svetlo i šťastie slnečných lúčov, pocit slobody vtáka, vtáčieho rozhl'adu, vtáčej samopaše, čosi tretie, kde je zvedavosť zviazaná s jemným pohrdaním. „Slobodný duch“ – toto chladné slovo spôsobuje v onej situácii pocit blaha, takmer až zahrieva. Slobodný duch už nežije v okovách lásky a nenávisti, bez Áno, bez Nie, dobrovoľne blízko, dobrovoľne ďaleko, najradšej zmizne, vyhýba sa, poletuje ďalej, vracia sa a opäť vzlieta; rozmaznáva sa tak ako každý, kto raz *pod* sebou uvidel nesmiernu rozmanitosť – a stáva sa protikladom tých, ktorí si lámú hlavu nad vecami, čo sa ich netýkajú. Vskutku, slobodného ducha sa teraz týkajú už iba tie veci – A koľko vecí! –, ktoré ho už *netrápia*...

Friedrich Nietzsche

5. Ďalší krok k uzdraveniu: A slobodný duch sa približuje, pravdaže pomaly, takmer vzdorovito, takmer nedôverčivo, opäť k životu. Opäť nadobúda teplo a chytá žltú farbu; cit a súcit naberajú hĺbku, dotýkajú sa ho vánky všetkých druhov. Cíti sa, akoby sa až teraz jeho oči otvorili pre to, čo je *blízke*. Je v úžase a *pokojne* sedí; *Kde len bol?* Aké zmenené sa mu teraz javia tieto blízke a najbližšie veci! Aké čaro a aký pôvab medzičasom nadobudli! Pozerá s vďakou späť – je vďačný svojim potulkám, svojej tvrdosti a sebaodcudzeniu, svojim ďalekým rozhl'adom a vtáčíemu vzletu k chladným výšinám. Ako dobre, že neostal ako precitlivý zatuchnutý flákač stále „doma“, vždy „pri sebe“! Bol *mimo* seba, o tom niet pochýb. Až teraz vidí seba samého – a aké prekvapenia pri tom nachádza! Aké nezakúsené hrôzy! Koľko šťastia pociťuje ešte aj vo vy-

čerpanosti, starej chorobe či recidíve rekonvalescenta! Ako si len vychutnáva útrapy v tichom sede, v cvičení trpezlivosti, v ležaní na slnku! Kto sa dokáže ako on radovať zo zimy, zo slnečného lúča na múre? Sú to tie najvd'áčnejšie a taktiež najskromnejšie zvieratá na svete, zotavujúce sa jašterice, čo opäť napoly ožili. Nájdu sa medzi nimi takí, pre ktorých niet dňa, ktorému by nepredniesli aspoň malý chválospev. A myslím to vážne; je

to základná *kúra* proti každému pesimizmu (chorobe starých idealistov a šíriteľov klamstiev, ako je známe): ochorieť ako títo slobodní duchovia, ostať istú dobu chorý, a potom vyzdraviť – mám na mysli „stať sa ešte zdravším“ – na čoraz dlhšiu dobu. Je v tom múdrosť, životná múdrosť, predpísať si zdravie na dlhý čas len v malých dávkach.

6. V tom čase sa môže konečne stať, že sa slobodnému, čoraz slobodnejšiemu duchu pod náhlym svetlom prudkého, ešte stále sa meniaceho zdravia začne odhaľovať záhada onoho veľkého oslobodenia, ktorá dovtedy väzila v jeho pamäti temná, pochybná, takmer nedotknuteľná. Kým doteraz sa sotva odvážil opýtať: „Prečo stojím tak bokom? Tak sám, zrieknu sa všetkého, čo som uctieval, zrieknu sa samého uctievania? Prečo tá tvrdosť, tá nedôvera, tá nenávisť k vlastným cnostiam?“, tak teraz nachádza odvahu, ba priam nahlas sa pýta a počuje už aj čosi ako odpoveď. „Mal by si byť pánom nad sebou samým i pánom nad vlastnými cnosťami. Kedysi boli *ony* tvojimi pánmi; smú to však byť iba nástroje ako každé iné. Mal by si získať moc nad svojimi ‚pre‘ a ‚proti‘ a naučiť sa ich potlačiť a opätovne použiť v záujme svojho vyššieho cieľa. Pri každom hodnotení by si sa mal naučiť chápať perspektívu: posúvanie, skresľovanie a zdanlivú teleológiu horizontov a všetko, čo k nej patrí; aj trochu hlúposti v prípade protichodných hodnôt a úplnú stratu rozumu, ktorou sa nevyhnutne platí za každé ‚pre‘ a ‚proti‘. Musíš sa naučiť chápať *nevyhnutnú* nespravodlivosť v každom ‚pre‘ a ‚proti‘, nespravodlivosť ako neoddeliteľnú súčasť života, život sám ako *podmienený* perspektívou a jej nespravodlivosťou. Predovšetkým by si mal vidieť, kde je nespravodlivosť vždy najväčšia: totiž tam, kde sa život ukazuje ako najmenší, najchudobnejší, najbiednejší, na samom začiatku, a predsa chce považovať sám *seba* za účel a mieru vecí a v záujme sebazáchovy potajomky, malicherne a vytrvalo kaziť a spochybňovať to, čo je vyššie, väčšie a bohatšie. Mal by si vidieť problém *hierarchizácie* a to, ako sa moc, právo a veľkosť perspektívy vedno vznášajú do výšin. Mal by si – dosť už, slobodný duch odteraz *vie*, ktoré „mal by si“ poslúchal, a *vie* aj to, čo teraz *môže*, čo teraz – *smie*...

7. Slobodný duch odpovedá vzhľadom na záhadu oslobodenia a svoj prípad uzatvára tak, že ho zovšeobecniť a dospeje na základe svojho zážitku k rozhodnutiu: „Tak, ako sa vodilo mne,“ hovorí si, „musí sa vodiť každému, koho *úloha* sa chce zosobniť a ‚prísť k svetu‘.“ Záhadná moc a nevyhnutnosť tejto úlohy bude pôsobiť vo svojich jednotlivých osudoch ľudí rovnako ako neuvedomené tehotenstvo – dávno predtým, ako jednotlivec túto úlohu sám pochopí a spozná jej meno. Náš osud nám vládne, aj keď ho ešte nepoznáme; je to budúcnosť, ktorá dáva nášmu dnešku pravidlá. Pripusťme, že ide o *problém hierarchie*, na základe ktorého smieme my, slobodní duchovia, povedať, že je to *náš* problém: až teraz, na poludnie nášho života, sme pochopili, čo za prípravy, okľuky, skúšania, skúmania a preoblečenia tento problém potreboval skôr, ako *smel* pred nás predstúpiť, a ako naša duša i telo museli zažiť mnohonásobné a protichodné útrapy a šťastie ako nejaký dobrodruh či ten, čo oboplával svet, onen vnútorný svet, ktorý sa nazýva „človek“, ako ten, kto vymedzuje každé „vyššie“ a „jedno nad druhým“, ktoré sa tiež volá „človek“. Ten všade preniká, nepociťuje takmer nijaký strach, ničím nepohrda, nič nestráca, všetko vychutnáva, očisťuje všetko od náhodného a preosieva to – až by sme mohli konečne

povedať, my, slobodní duchovia: „Hľa – *nový* problém! Nový rebrík, na ktorého priečkach sme sami sedeli a po ktorých sme vystúpili – tými *sme* kedysi sami *boli*! To je vyššie, to je nižšie, tamto je pod nami, nesmierne dlhý rad, hierarchia, ktorú *vidíme*: hľa – *náš* problém!“

8. Každému psychológovi a veštčovi bude okamžite jasné, na ktoré miesto uvedeného vývoja predkladaná kniha patrí (alebo na ktoré je určená). No kde sú dnes psychológovia? Vo Francúzsku, iste; možno v Rusku; ale iste nie v Nemecku. Nechýbajú dôvody, prečo by si to dokonca dnešní Nemci mohli pripísať ku cti: dosť zlé pre toho, kto je v tomto ohľade svojou povahou a konštitúciou ne-nemecký. Táto *nemecká* kniha, ktorá si dokázala nájsť čitateľov v širokom okruhu krajín a národov – na ceste je už približne desať rokov – a ktorá zrejme ovláda aj nejaký druh hudby a umenie flauty, prostredníctvom ktorých privábila aj jemné uši cudzincov aby počúvali – práve v Nemecku čítajú túto knihu najneadbalejšie, najhoršie jej načúvajú. Čím to je? „Žiada priveľa,“ dostal som odpoveď, „obracia sa na ľudí, ktorých nezaťažujú hrubé povinnosti, chce jemné a rozmazané zmysly, vyžaduje nadbytok, nadbytok času, jasú nebies i srdca, *otium* v tom najodvážnejšom zmysle – samé dobré veci, ktoré my, dnešní Nemci, nemáme a teda ani nemôžeme dať.“ Po takejto zdvorilej odpovedi mi moja filozofia radí, aby som mlčal a už sa viac nepýtal; navyše, ako hovorí príslovie, v istých prípadoch môže filozofom ostať len ten, kto – mlčí.

Nice, jar 1886

Prvá časť

O prvých a posledných veciach

1. *Chémia pojmov a pocitov*. Filozofické problémy sa v súčasnosti takmer vo všetkých oblastiach kladú v rovnakej forme ako pred dvetisíc rokmi: Ako môže niečo vzniknúť zo svojho protikladu, napríklad rozumné z nerozumného, pociťujúce z mŕtveho, logika z nelogiky, nezaujaté nazeranie zo žiadostivosti, život pre druhých z egoizmu, pravda z omylov? Metafyzická filozofia si pri prekonávaní tejto ťažkosti dosiaľ pomáhala tým, že vznik jedného z toho druhého popierala a za pôvod hodnotnejších vecí pokladala zázrak pochádzajúci bezprostredne z jadra a podstaty „veci osebe“. Naproti tomu historická filozofia, najmladšia zo všetkých filozofických metód, ktorú už nemožno ponímať ako oddelenú od prírodnej vedy, zistila v jednotlivých prípadoch (a zrejme to bude všeobecné zistenie), že to nie sú nijaké protiklady, odhliadnuc od zvyčajného zveličovania populárneho alebo metafyzického ponímania, a že základom tejto konfrontácie je omyl rozumu. Podľa nej neexistuje, prísne povedané, ani nesebecký čin, ani úplne nezaujaté nazeranie, obe sú len sublimáciami, ktorých základný prvok sa takmer stráca a ukáže sa len pri najdôkladnejšom pozorovaní. – Všetko, čo potrebujeme a čo nám môžu poskytnúť až jednotlivé vedy na dnešnej úrovni, to je *chémia* morálnych, náboženských a estetických predstáv a pocitov, ako aj všetkých pohnútok, ktoré zažívame vo väčšom i menšom kultúrnom a spoločenskom styku, ba i v samote. Čo ak táto *chémia* vyvodí záver, že aj v tejto oblasti možno i tie najnádherné farby získať len z nízkych, priam opovrhnutiahodných látok?

Mali by mnohí chuť nasledovať takéto skúmania? Ľudstvo rado zabúda na otázky o pôvode a počiatkoch. Nemusí byť človek takmer odľudštený, aby v sebe mohol pocítiť opačnú záľubu?

2. Dedičná chyba filozofov. Všetci filozofi trpia tou istou chybou: Vychádzajú zo súčasných ľudí a myslia si, že sa pomocou ich skúmania dostanú k cieľu. „Človek“ sa pred nimi mimovoľne vznáša ako akási *aeterna veritas*, ako čosi konštantné v celom tom zmätku, ako spoľahlivá miera vecí. Všetko, čo filozof o človeku povie, je však v zásade iba svedectvom o človeku istého veľmi obmedzeného časového obdobia. Nedostatok dejinného porozumenia je dedičnou chybou všetkých filozofov; niektorí dokonca mimovoľne zoberú najnovšiu podobu človeka, ktorá vznikla pod vplyvom určitého náboženstva, či dokonca istých politických udalostí, ako pevnú formu, z ktorej treba vychádzať. Nechcú pochopiť, že človek sa vyvíja a že sa vyvíja aj poznávací schopnosť, kým niektorí z nich si dokonca dovoľia vypriať celý svet z tejto poznávacej schopnosti. Z hľadiska ľudského vývoja sa však všetko *podstatné* udialo v praveku, dávno pred tými štyritisíc rokmi, ktoré ako-tak poznáme; v priebehu nich sa človek už nemohol veľmi zmeniť. Tu však vidí filozof na dnešnom človeku „inštinky“ a predpokladá, že patria k nemeniteľnej skutočnosti ľudskej prirodzenosti a že ako také môžu poskytnúť kľúč k pochopeniu sveta vcelku: celá teleológia je vystavaná na tom, že o človeku posledných štyroch tisícročí hovorí ako o večnom, ako o tom, ku ktorému od počiatku prirodzene smerujú všetky veci sveta zo svojej prirodzenosti. Všetko sa však vyvíja; neexistujú nijaké večné fakty; tak, ako neexistujú ani nijaké absolútne pravdy. Preto je odteraz nevyhnutné *dejinné filozofovanie* a spolu s ním je nevyhnutná aj cnosť skromnosti.

3. Postavenie nenápadných právd. Za znak vyššej kultúry môžeme označiť to, že malé, nenápadné pravdy, získané prísnou metódou, majú vyššie postavenie než tie obšľastňujúce a oslepujúce omyly, ktoré majú pôvod v metafyzických a umeleckých časoch a ľuďoch. Tie prvé spočiatku vyvolávajú úsmev na perách, akoby vôbec nemohli byť ničím rovnocenným: Stoja tu skromné, prosté, triezve, ba dokonca zdanlivo zbavené odvahy, tie druhé sú naopak pekné, nablýskané, opojné, priam oblažujúce. No to ťažko vybojované, isté, trvácne, a teda aj dôležité pre každé ďalšie poznanie je predsa to vyššie a pridržanie sa tohto vyššieho je znakom mužnosti, poukazuje na chabrosť, jednoduchosť, zdržanlivosť. Časom sa už nielen jednotlivci, ale celé ľudstvo pozdvihne k tejto mužnosti; keď si konečne zvykne na vyššie postavenie pevných, trvácnych poznatkov a stratí všetku vieru vo vnuknutia a zvláštne sprostredkovávanie právd. Samozrejme, len čo ocenenie nenápadných právd a vedecký duch nadobudnú moc, budú mať uctievači *foriem* so svojim meradlom krásneho a vznešeného dobrý dôvod na posmech; k tomu však môže dôjsť len preto, že sa ich oči ešte neotvorili pre čaro *najprostejšej* formy, alebo preto, lebo ľudia vychovaní v onom duchu ním ešte nie sú plne a vnútorne predchnutí, takže ešte stále bezmyšlienkovito napodobňujú staré formy (a to dosť zle, ako niekto, komu už na veci veľmi nezáleží). Kedysi sa od ducha nevyžadovalo prísne myslenie, keďže jeho dôležitosť tkvela v rozpriadaní symbolov a foriem. To sa zmenilo; dôležitosť symbolického sa stala znakom nižšej kultúry. Ako sa naše umenie stáva čoraz rozumnej-

ším, naše zmysly sa stávajú duchovnejšími, a ako napríklad dnes posudzujeme celkom inak než pred sto rokmi to, čo ladí s našimi zmyslami, tak sa aj formy nášho života stávajú čoraz *duchovnejšími*, v očiach starších období možno *škaredšími*, ale to len preto, že nevidia, ako sa ríša vnútornej, duchovnej krásy neprestajne prehľbuje a rozširuje a nakoľko môže byť momentálne duchaplný pohľad pre nás všetkých cennejší než tá najkrajšia stavba tela a najmajestátnejšia budova.

4. *Astrológia a podobné veci.* Je zrejmé, že objekty náboženského, morálneho a estetického citu odkrývajú len povrch vecí, kým človek rád verí, že sa tu dotýka prinajmenšom srdca sveta; keďže ho tieto veci tak hlboko oblažujú a zarmucujú, klame sa a odhaľuje pýchu podobnú astrológii, lebo tá tvrdí, že hviezdne nebo sa točí okolo osudu človeka. Morálny človek však predpokladá, že to, čo je pre jeho srdce podstatné, musí byť aj podstatou a srdcom vecí.

5. *Nepochopenie sna.* V časoch drsnej prvotnej kultúry človek veril, že vo sne spoznáva *druhý reálny* svet; tu sa skrýva pôvod všetkej metafyziky. Bez tohto sna by neexistoval dôvod deliť svet. S týmto najstarším chápaním sna sa spája aj rozlišovanie medzi dušou a telom, ako aj myšlienka zjavenia duchov, pôvod viery v duchov a zrejme aj viera v bohov. „Mŕtvy žije ďalej; *lebo* sa zjavuje žijúcim vo sne,“ tak sa usudzovalo celé tisícročia.

6. *Duch vedy je mocný v jej častiach, nie vo vede ako celku.* Oddelené najmenšie oblasti vedy sú rozoberané čisto vecne; naproti tomu všeobecné veľké vedy v zásade vyvolávajú otázku – jednu skutočne nevecnú otázku: Na čo? Aký úžitok z toho plynie? Vďaka tomuto úžitku sa s nimi ako s celkom nezaobchádza až tak neosobne ako s ich časťami. Dokonca aj filozofia, ktorá je na vrchole celej pyramídy vedenia, sa mimovoľne pýta na úžitok poznania ako takého, a každá filozofia mu nevedomky pripisuje *najvyšší* úžitok. Preto je v každej filozofii toľko vysoko sa vznášajúcej metafyziky a takisto veľa obáv zo zdanlivo nepodstatných výsledkov fyziky; význam poznania pre život by sa totiž *mal* javiť ako čo najväčší. Tu je antagonizmus medzi jednotlivými vedeckými odbormi a filozofiou. Tá totiž chce podobne ako umenie dať životu a konaniu čo možno najväčšiu hĺbku a najväčší význam; tie prvé hľadajú poznanie a nič viac – bez ohľadu na výsledok. Dosiaľ sa nenašiel filozof, ktorý by z filozofie neurobil apológiu poznania. Prinajmenšom v tomto zmysle je každý optimistom v tom, že poznanie musí byť v súlade s najvyššou užitočnosťou. Všetci sú tyranizovaní logikou – a táto logika je vo svojej podstate optimizmom.

7. *Narušiteľ poriadku vo vede.* Filozofia sa odlúčila od vedy, keď si položila otázku: Ktoré poznanie sveta a života robí človeka najšťastnejším? K tomu došlo v sokratovských školách: Prostredníctvom šťastia sa podväzujú žily vedeckému bádaniu – a deje sa to ešte aj dnes.

8. Pneumatické vysvetlenie prírody. Metafyzika vysvetľuje knihu prírody takpovediac *pneumaticky*, tak, ako to kedysi robila cirkev a jej učenci. Treba poriadnu dávku rozumu na to, aby sa na prírodu vzťahoval taký istý druh prísnejšieho umenia výkladu, aký v súčasnosti aplikujú filológovia na všetky knihy – s úmyslom jasne pochopiť, čo chce dielo povedať, a nie šípiť, či nebodaj predpokladať nejaký *dvojzmysel*. V prípade kníh nebolo zlé umenie výkladu ani zďaleka prekonané a aj v najvzdelanejších spoločnostiach ešte stále narážame na zvyšky alegorického a mystického výkladu a tak, ba dokonca oveľa horšie je to aj v prípade prírody.

9. Metafyzický svet. Je pravda, že by *mohol* jestvovať metafyzický svet; jeho absolútna možnosť je sotva vyvrátiteľná. Na všetko pozeráme ľudskou hlavou a nemôžeme ju odseknuť. Zostáva však otázka: Čo by ešte zo sveta zostalo, keby sme ju predsa len odsekli? To je čisto vedecký problém a nemal by ľudom spôsobovať starosti. No všetko, čo vytvorilo metafyzické dohady a čo dosiaľ spôsobovalo, aby ich človek vnímal ako *hodnotné, hrôzostrašné a slastiplné*, je len náruživosťou, omylom a sebaklamom. Práve tie úplne najhoršie metódy poznania, nie tie najlepšie, nás naučili veriť v to. Keď boli tieto metódy ako základ všetkých existujúcich náboženstiev a metafyzík, odhalené, boli vyvrátené. Naďalej však zostáva oná možnosť; s ňou si však nemožno vôbec nič počať, jedine že by šťastie, spása a život záviseli od pavučinových sietí takejto možnosti; lebo o metafyzickom svete nemožno povedať vôbec nič okrem toho, že ide o inobytie, pre nás neprístupné, neuchopiteľné inobytie; bola by to vec s negatívnymi vlastnosťami. Nech by aj bola existencia takého sveta akokoľvek presvedčivo dokázaná, bolo by isté, že najbezzýznamnejšie zo všetkých poznání by bolo práve *jej* poznanie; ešte bezvýznamnejšie ako lodivodovo poznanie chemického zloženia vody počas hrozivej búrky.

10. Neškodnosť metafyziky v budúcnosti. Len čo náboženstvo, umenie a morálku v ich počiatku opíšeme tak, že ich budeme môcť dokonale vysvetliť *bez toho*, aby sme hľadali útočisko v *metafyzických zásahoch* – či už na začiatku, alebo počas našej cesty –, stratíme akýkoľvek záujem o čisto teoretický problém „vecí osebe“ a „javu“. Lebo v náboženstve, umení ani v morálke sa nedotýkame „existencie sveta osebe“; sme v oblasti predstáv, nijaké „tušenie“ nás nemôže posunúť ďalej. Otázku, ako sa môže náš obraz sveta tak ostro líšiť od odkrytej podstaty sveta, prenecháme celkom spokojne fyziológii a ontogenéze organizmov a pojmov.

11. Jazyk ako zdanlivá veda. Význam jazyka pre vývoj kultúry spočíva v tom, že si v ňom človek popri inom svete určuje vlastný svet, miesto, ktorého sa drží tak pevne, aby mohol jeho prostredníctvom zatriasť ostatným svetom a stať sa jeho pánom. Keďže človek celé veky veril v pojmy a mená vecí ako v *aeternae veritates*, spyšnel a vďaka svojej pýche sa povýšil nad zvieratá; naozaj si myslel, že v jazyku je obsiahnuté poznanie sveta. Tvorca jazyka nebol taký skromný, aby veril, že veciam dáva len označenia vecí, ale domnieval sa, že slovami vyjadruje najvyššiu múdrosť; vskutku, jazyk je prvým stupňom úsilia o vedu. Aj v tomto prípade vyvierali najmocnejšie pramene sily z *viery v nájdenú pravdu*. Veľmi neskoro – až teraz – ľudom svitá, že svojou vierou v jazyk šírili obrovský

omyl. Našťastie nie je prineskoro zastaviť vývoj rozumu, ktorý sa zakladá na tejto viere. Aj *logika* sa zakladá na predpokladoch, ktorým v skutočnom svete nič nezodpovedá; napríklad predpoklad rovnakosti vecí, identity vecí v rôznych časových bodoch; no táto veda vznikala na základe opačnej viery (že takéto veci v skutočnom svete dozaista existujú). Rovnako je to v *matematike*, ktorá by iste nebola vznikla, keby sa od počiatku vedelo, že v prírode neexistuje nič také ako presná priamka, skutočný kruh či absolútna miera.

12. Sen a kultúra. Funkciou mozgu, ktorá je počas spánku najviac narušená, je pamäť; niežeby bola úplne prerušená, ale dostáva sa späť do stavu nedokonalosti, ako to mohlo byť v dávnych časoch ľudstva, keď cez deň každý jednotlivец bdel. Svojevôľná a zmätená neprestajne zamieňa veci na základe najpovrchnejších podobností; no s rovnakou svojevôľou a zmätenosťou si národy vytvárali mýty a ešte dnes si cestovatelia všimajú, akí sú divosi zábudliví, ako sa ich myseľ po krátkom vypätí pamäte zamotáva a ako v dôsledku obyčajnej vyčerpanosti klamú a hovoria nezmysly. No my všetci sa vo sne podobáme týmto divochom. Nesprávne rozpoznávanie a chybné prirovnania sú základom nesprávnych úsudkov, ktorých sa vo sne dopúšťame; takže keď si jasne rozpomenieme na sen, zhrozíme sa, lebo sa v nás skrýva tak veľa bláznovstva. – Dokonalá jasnosť všetkých snových predstáv, ktorá predpokladá bezpodmienečnú vieru v ich realnosť, nám znovu pripomína postavenie ľudského pokolenia v dávnej minulosti, keď bola halucinácia mimoriadne častým javom a občas zachvátila celé spoločenstvá, ba celé národy. Takže v spánku a v sne zažívame situáciu dávnej minulosti ľudstva.

13. Logika sna. V spánku je náš nervový systém neustále stimulovaný rôznymi vnútornými podnetmi, takmer všetky orgány produkujú sekréty a sú v činnosti, krv búrlivo obieha, poloha spiaceho tlačí na jednotlivé končatiny, prikrývka rôznorodo ovplyvňuje jeho pocity, žalúdok trávi a svojimi pohybmi narúša iné orgány, črevá sa zviňujú, postavenie hlavy uvádza svaly do zvláštnej polohy, nohy, bez obuvi a bez tlaku podlahy, vyvolávajú pocit niečoho nezvyčajného, rovnako ako oblečenie na celom tele; to všetko – denne sa meniace – stimuluje vďaka svojej neobyčajnosti celý systém až po funkciu mozgu. Myseľ má tak mnoho podnetov diviť sa a hľadať *dôvody* tejto stimulácie. Sen však predstavuje hľadanie a predstavovanie si príčin týchto stimulovaných pocitov, to znamená zdanlivých príčin. Kto si napríklad opáše nohy dvomi remeňmi, môže sa mu snívať, že sa mu okolo nôh vinú dva hady; spočiatku ide len o hypotézu, neskôr o vieru so sprievodnou obraznou predstavou a výmyslom: „Tieto hady musia byť *causa* pocitu, ktorý ja, spiaci, mám,“ usudzuje myseľ spiaceho. Stimulovaná fantázia presúva takto odkrytú minulosť do prítomnosti. Každý zo svojej skúsenosti vie, ako rýchlo dokáže spiaci silný zvuk, napríklad zvonenie budíka alebo výstrely z dela, preniesť do sna; to znamená, že ho dodatočne zdôvodní v zmysle, že *verí*, že najskôr zažil vyvolané okolnosti, a následne onen zvuk. Ako je však možné, že sa myseľ snívajúceho zakaždým veľmi mylí, kým počas bdenia je triezvo opatrná a vo vzťahu k hypotézam skeptická? Prečo človeku postačuje prvá najlepšia hypotéza vysvetľujúca nejaký pocit, aby ihneď uveril v jeho pravdivosť? (Pretože vo sne veríme v sen ako v realitu, hypotézu pokladáme za plne dokázanú.) Zdá sa mi, že podobne, ako dnešný človek robí závery vo sne, robilo ľudstvo závery počas mnohých

tisícročí *aj počas bdenia*; prvá *causa*, ktorá napadla myslí, aby vysvetlila niečo, čo potrebovalo vysvetlenie, jej stačila a platila za pravdu. (Podľa rozprávania cestovateľov divosi tak robia ešte aj dnes.) Vo sne v nás prežíva táto prastará súčasť ľudstva, lebo je základom, na ktorom sa rozvíjal a ešte stále sa v každom človeku rozvíja vyšší rozum; sen nás opäť prenáša späť do vzdialených stavov ľudskej kultúry a poskytuje nám prostriedok na ich lepšie pochopenie. Snové myslenie sa teraz stáva jednoduchým, lebo ako ľudstvo sme boli počas obrovských vývojových fáz vycvičení práve touto formou bludného a lacného vysvetlenia na základe prvej ľubovoľnej myšlienky. Do tej miery je sen oddychom pre mozog, ktorý musí počas dňa splňať prísnejšie požiadavky na myseľ, aké sa kladú vo vyššej kultúre. – Ako príklad si môžeme zobrať jeden príbuzný prípad ako bránu a predsieň do sna ešte počas bdelého rozumu. Ak zavrieme oči, mozog začne vytvárať množstvo svetelných javov a farieb, pravdepodobne ako nejaký epilóg a ozvenu všetkého celodenného pôsobenia svetla na mozog. Teraz však rozum spracováva (v spolupráci s fantáziou) tieto samé osebe neforemné hry farieb na určité figúry, tvary, krajiny a živé skupiny. Vlastný proces je pritom akýmsi usudzovaním z účinku na príčinu; myseľ sa pýta, odkiaľ pochádzajú svetelné javy a farby, a za príčiny pokladá figúry, tvary; tie pre ňu predstavujú podnety vzniku farieb a svetiel, lebo počas dňa, pri otvorených očiach je zvyknutá pripisovať každej farbe, každému svetelnému javu príčinu. Tu jej aj fantázia neprestajne predáva obrazy, zatiaľ čo sa pri ich produkcii opiera o vizuálne dojmy počas dňa; a presne tak to robí snová fantázia. To znamená, že domnelá príčina sa vyvodzuje z následku a ukazuje sa *po* následku. Všetko sa to deje neobyčajne rýchlo, takže tu ako pri kúzelníckych trikoch dôjde k strate súdenia a *jedno za druhým idúce* sa môže brať ako čosi súčasné alebo ako obrátené *jedno za druhým idúce*. Z týchto javov môžeme vyrozumieť, ako *neskoro* sa rozvinulo ostré logické myslenie a precízne posudzovanie príčiny a následku: veď naše umové a rozumové funkcie *ešte aj dnes* neuvedomelo siahajú späť po oných primitívnych formách usudzovania a my žijeme v podstate polovicu života v takomto stave. Aj básnik, umelec *podáva* svojim náladám a stavom príčiny, ktoré vôbec nie sú ich pravými príčinami; do tej miery nám pripomína ľudstvo dávnej minulosti a môže nám dopomôcť k jeho pochopeniu.

14. Súzvuk. Všetky *silnejšie* pocity prinášajú so sebou súzvuk príbuzných pocitov a nálad; akoby rozvírovali pamäť; čosi v nás sa rozpomína a začína si uvedomovať podobné stavy a ich pôvod. Tak sa tvoria navyknuté rýchle spojenia pocitov a myšlienok, ktoré sú nakoniec, ak sa vytvoria bleskurýchle za sebou, pociťované nie už ako súbory, ale ako *jednoty*. V tomto zmysle sa hovorí o morálnych pocitoch, o náboženských pocitoch, akoby boli čistými jednotami; v skutočnosti sú však prúdmi s množstvom prameňov a prítokov. Ani tu, ako to často býva aj v iných prípadoch, nezabezpečuje jednota slova jednotu vecí.

Z nemeckého originálu Friedrich Nietzsche: *Menschliches, Allzumenschliches*. Kritische Studienausgabe Herausgegeben von Giorgio Colli undazzino Montinari. München: de Gruyter 1999 preložil Peter Chrenka